

RUHIY TARBIYA. NUTQDA O‘RINLI VA O‘RINSIZ SO‘ZLAR

Quchqarova Nilufarxon Dadajonovna

Andijon shahar 5-son texnikumi ona tili fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ruhiy tarbiya va nutq madaniyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, nutqda o‘rinli va o‘rinsiz so‘zlardan foydalanishning psixologik hamda pedagogik jihatlari tahlil qilingan. Insonning ichki ruhiy holati va tafakkur darajasi uning nutqida bevosita aks etishi, so‘z tanlash madaniyati esa shaxsning umumiy ma‘naviy saviyasini belgilovchi muhim omillardan biri ekanligi yoritilgan. Shuningdek, nutq jarayonida kontekstga mos so‘z tanlash, muloqot etikasi, hissiy boshqaruv va ta‘lim jarayonida nutq madaniyatini shakllantirish masalalari keng ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Ruhiy tarbiya, nutq, muloqot, tafakkur, psixologiya, pedagogika, so‘z tanlash, nutq etikasi, ma‘naviyat, kommunikatsiya, adabiy til.*

Ruhiy tarbiya inson shaxsining ma‘naviy va axloqiy shakllanishida muhim o‘rin tutadi. U insonning ichki dunyosi, fikrlash tarzi va atrof-muhitga munosabatini belgilab, uning nutq madaniyatiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Nutq esa shaxsning bilim darajasi va ruhiy holatini ifodalovchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Nutqda o‘rinli va o‘rinsiz so‘zlardan foydalanish insonning tafakkur madaniyati va muloqot odobini ko‘rsatadi. O‘rinli so‘zlar fikrni aniq va tushunarli ifodalashga xizmat qilsa, o‘rinsiz so‘zlar muloqot sifatini pasaytirishi mumkin. Shu sababli nutq madaniyatini shakllantirish ruhiy tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ruhiy tarbiya inson shaxsining ichki olamini shakllantiruvchi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u bevosita insonning fikrlash tarzi, hissiy barqarorligi va nutq madaniyati bilan uzviy bog‘liqdir. Shaxsning ruhiy dunyosi qanchalik uyg‘un va tartibli bo‘lsa, uning nutqi ham shunchalik ravon, aniq va maqsadga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Nutq esa insonning ichki holatini tashqi dunyoga chiqaruvchi eng muhim vosita bo‘lib, u orqali shaxsning madaniy darajasi, tarbiya ko‘rganlik darajasi va ruhiy holati namoyon bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan, nutqda o‘rinli va o‘rinsiz so‘zlardan foydalanish masalasi faqat til me‘yorlari doirasida emas, balki chuqur psixologik va pedagogik mazmunga ega hodisa sifatida qaraladi.

O‘rinli so‘zlar — bu muayyan vaziyat, muloqot muhiti va tinglovchining ruhiy holatini hisobga olgan holda tanlangan, fikrni aniq va tushunarli ifodalovchi birliklardir. Bunday so‘zlar muloqot jarayonini yengillashtiradi, fikr almashuvini samarali qiladi va suhbatdoshlar o‘rtasida o‘zaro hurmatni mustahkamlaydi. O‘rinsiz so‘zlar esa vaziyatga mos kelmaydigan, ortiqcha emotsional yuklama bilan ishlatiladigan yoki tinglovchiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan ifodalardir. Bunday so‘zlar nafaqat nutqning sifatini pasaytiradi, balki muloqot ishtirokchilarida tushunmovchilik, norozilik va ruhiy noqulaylikni ham keltirib chiqarishi mumkin.

Nutqda o‘rinli va o‘rinsiz so‘zlardan foydalanish ko‘pincha insonning ruhiy holati bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi. Masalan, hissiy zo‘riqish, g‘azab, stress yoki qo‘rquv

holatlarida inson o‘z nutqini to‘liq nazorat qila olmaydi va natijada o‘rinsiz so‘zlar ishlatib qo‘yishi mumkin. Bunday holatlar shuni ko‘rsatadiki, nutq madaniyati faqat bilimga emas, balki ruhiy barqarorlikka ham tayanadi. Shu sababli ruhiy tarbiya jarayonida o‘quvchilarda o‘z hissiyotlarini boshqarish, vaziyatni to‘g‘ri baholash va nutqni ongli ravishda shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Ta‘lim jarayonida nutq madaniyatini shakllantirishda o‘qituvchining roli juda katta. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki nutq namunasi orqali tarbiyalovchi shaxs hamdir. U o‘z nutqi orqali o‘quvchilarga o‘rinli so‘z tanlash, fikrni lo‘nda ifodalash va madaniyatli muloqot qilishni amalda ko‘rsatib beradi. Dars jarayonida ishlatiladigan har bir ibora, beriladigan savol yoki bildiriladigan mulohaza o‘quvchining nutqiy tafakkuriga bevosita ta‘sir qiladi. Shu sababli pedagogik jarayonda o‘qituvchi nutqi nafaqat grammatik jihatdan to‘g‘ri, balki ruhiy jihatdan ham muvozanatli va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lishi lozim.

O‘quvchilar nutqida o‘rinsiz so‘zlarning paydo bo‘lishiga ko‘pincha ijtimoiy muhit, tengdoshlar ta‘siri va internet muloqoti ham sabab bo‘ladi. Ayniqsa, qisqartirilgan, jargon yoki vulgar ifodalar o‘quvchi nutqiga kirib borishi uning umumiy nutq madaniyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday holatda ruhiy tarbiya jarayoni yanada kuchaytirilishi, o‘quvchilarda adabiy tilga hurmat, so‘z tanlash madaniyati va muloqot etikasi shakllantirilishi zarur. Bu esa nafaqat til o‘rgatish, balki shaxsning ichki dunyosini tarbiyalash bilan bog‘liq murakkab pedagogik vazifadir.

Nutqda o‘rinli so‘zlardan foydalanish insonning tafakkur madaniyatini ham aks ettiradi. Fikrni aniq, mantiqiy va tushunarli ifodalash uchun so‘z boyligi yetarli bo‘lishi bilan birga, ularni to‘g‘ri tanlash va joyida ishlatish ham muhimdir. Shu jihatdan, badiiy adabiyot o‘qish, matn tahlili qilish va ijodiy yozuv mashqlari nutq madaniyatini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bunday faoliyatlar o‘quvchining nafaqat til bilimini, balki uning ruhiy sezgirligini ham oshiradi, chunki har bir badiiy matn insonning ichki kechinmalarini anglashga yordam beradi.

Ruhiy tarbiya jarayonida o‘rinsiz so‘zlardan qochish odatini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Bu odat asta-sekinlik bilan shakllanadi va doimiy nazorat hamda amaliy mashqlarni talab qiladi. O‘quvchilarga muloqot vaziyatlarini tahlil qilish, turli nutqiy holatlarda qanday so‘z tanlash kerakligini o‘rgatish orqali ularning nutqiy reflekslari shakllantiriladi. Natijada ular real hayotda ham o‘z fikrlarini madaniyatli va o‘rinli tarzda ifodalashga odatlanadi.

Ruhiy tarbiya jarayonida nutqning ichki tuzilishi va fikrning shakllanish mexanizmi ham muhim o‘rin tutadi. Inson gapirishdan avval o‘z fikrini ongida tartibga soladi, uni ma‘lum ketma-ketlikka keltiradi va keyin so‘z orqali ifodalaydi. Ana shu ichki jarayon qanchalik tartibli bo‘lsa, tashqi nutq ham shunchalik ravon va mantiqli bo‘ladi. Agar fikrlar tartibsiz bo‘lsa, nutqda ham chalkashlik, ortiqcha takrorlar va o‘rinsiz ifodalar ko‘payadi. Demak, nutq madaniyati avvalo tafakkur madaniyatidan boshlanadi. Shuningdek, nutqda so‘z tanlash jarayonida insonning leksik boyligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. So‘z zaxirasi keng bo‘lgan shaxs bir fikrni turli uslub va ohangda ifodalash imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa muloqot vaziyatiga mos eng maqbul ifodani tanlashni osonlashtiradi. Leksik boylik yetarli bo‘lmagan hollarda esa bir xil so‘zlar takrorlanadi yoki mazmunga mos kelmaydigan

ifodalar ishlatiladi. Natijada nutqning ta’sirchanligi pasayadi va tinglovchi bilan aloqa sifati susayadi.

Ruhiy holatning nutqqa ta’siri nafaqat hissiy vaziyatlarda, balki kundalik muloqotda ham seziladi. Masalan, o’ziga ishonchi past bo’lgan shaxs nutqida ikkilanish, noaniq ifodalar va ortiqcha uzilishlar ko’p uchraydi. Aksincha, ruhiy jihatdan barqaror va o’z fikriga ishonadigan inson nutqi aniq, qat’iy va ishonchli bo’ladi. Bu holat shuni ko’rsatadiki, nutq faqat til qoidalariga emas, balki shaxsning psixologik holatiga ham bevosita bog’liqdir.

Muloqot madaniyatida kontekstni to’g’ri anglash ham muhim o’rin tutadi. Har bir so’z muayyan vaziyatda turlicha ma’no va ta’sir kuchiga ega bo’lishi mumkin. Bir muhitda oddiy hisoblangan ifoda boshqa sharoitda qo’pol yoki noo’rin bo’lib tuyulishi ehtimoldan xoli emas. Shu sababli nutqda so’z tanlashda nafaqat til me’yorlari, balki ijtimoiy va madaniy kontekst ham hisobga olinishi kerak. Bu esa shaxsdan yuqori darajadagi ruhiy sezgirlik va kuzatuvchanlikni talab qiladi.

Nutqda o’rinsiz so’zlarning paydo bo’lishiga yana bir sabab — tezkor muloqot sharoitidir. Bugungi kunda insonlar ko’pincha tez javob berishga, fikrni shoshilinch ifodalashga majbur bo’ladi. Bunday holatlarda fikr yetarlicha tahlil qilinmaydi va natijada o’ylamasdan aytilgan so’zlar nutqqa kirib qoladi. Bu esa keyinchalik muloqotda tushunmovchiliklar yoki noto’g’ri talqinlarga olib kelishi mumkin. Shu jihatdan, nutqda muvozanat va o’ylangan ifoda juda muhimdir.

Badiiy matnlar bilan ishlash ham nutq madaniyatini rivojlantirishda samarali vosita bo’lib xizmat qiladi. Badiiy adabiyotda so’zlarning nozik ma’no qatlamlari, obrazlilik va ifoda imkoniyatlari keng ochib beriladi. O’quvchi bunday matnlarni tahlil qilish jarayonida so’zning faqat lug’aviy ma’nosini emas, balki uning emotsional va uslubiy yukini ham anglay boshlaydi. Bu esa uning nutqida o’rinli so’z tanlash ko’nikmasini tabiiy ravishda shakllantiradi. Shu bilan birga, nutqiy tajriba ham muhim omillardan biridir. Inson qanchalik ko’p muloqot qilsa, turli nutqiy vaziyatlarga duch kelsa, u so’zlarni to’g’ri tanlash va ulardan samarali foydalanish bo’yicha shunchalik ko’nikmaga ega bo’ladi. Amaliy muloqot jarayonida olingan tajriba nazariy bilimlarni mustahkamlab, nutqni yanada mukammallashtiradi. Bu jarayon asta-sekinlik bilan shakllanadi va doimiy mashqni talab qiladi.

Ruhiy tarbiya va nutq madaniyati inson shaxsining shakllanishida muhim o’rin tutadi. Insonning ichki dunyosi va tafakkur darajasi uning nutqida aks etib, muloqot jarayonida yaqqol namoyon bo’ladi. Shu jihatdan nutqda o’rinli va o’rinsiz so’zlardan foydalanish shaxsning madaniyati va ruhiy holati bilan bevosita bog’liqdir. Umuman olganda, to’g’ri va madaniyatli nutq jamiyatda sog’lom muloqot muhitini shakllantiradi, o’zaro tushunishni mustahkamlaydi va shaxsning ijtimoiy mavqeini belgilaydi. Shu sababli ruhiy tarbiya va nutq madaniyatini rivojlantirish har bir inson kamolotining muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizxo‘jayeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: O‘qituvchi, 2006. 192 b.
2. Yo‘ldoshev J. G‘., Usmonov S. A. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O‘qituvchi, 2004. 168 b.
3. Mahmudov N. Ona tili va nutq madaniyati. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. 240 b.
4. Begmatov E. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: Fan, 2007. 320 b.
5. G‘oziev E. G. Umumiy psixologiya. Toshkent: O‘qituvchi, 2010. 400 b.
6. Iskandarova Sh. Nutq madaniyati va notiqlik san’ati. Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. 210 b.

Global
Science
Publication